

Λογική Αναγκαιότητα και Πρόγνωση

Νικόλαος Χρόνης

Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Περίληψη

Το θέμα που εξετάζω αναφέρεται στην προς αλλήλας σχέση λογικής αναγκαιότητας και προγνώσεως. Γνωρίζω ότι το εν λόγω θέμα έχει πολυτρόπως μελετηθεί, θεωρώ όμως ότι στα προβλήματα που εγείρει, η απάντηση συνεχίζει να αποτελεί ζητούμενο. Επί τούτοις το ανθρώπινο, συνάμα δε και επιστημονικό διαφέρον που παρουσιάζει αποτελούν κίνητρο για συνεχή μελέτη του. Η έρευνα που διεξήγαγα με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η πρόγνωση δεν σχετίζεται προς την προφητεία, την αστρολογία, την μοιρολατρία και ό,τι άλλο συναφές, ούτε παρέχει επιχειρήματα υπέρ του Ντετερμινισμού. Η πρόγνωση επιστέφει την προσπάθεια ανευρέσεως του λόγου των φαινομένων, προγιγνώσκω δε σημαίνει προνοώ και προλαμβάνω.

Abstract

Logical Necessity and Prognosis

My primary purpose has been to discuss the relation of logical necessity and prognosis to each other. I know that this topic has a whole literature devoted to it. I think however this is not enough in itself to justify the view that it has been exhausted. Besides the whole subject is as full of human as it is of scientific interest. After having investigated the function of prognosis in various fields, I arrived at the conclusion that by prognosis we aim at finding out the logos of the phenomena. Prognosis has nothing to do with prophetic inspiration, astrology, fatalism etc. Furthermore no argument for determinism can be drawn from it. Prognosis means forethought and care.

I. Εισαγωγική Σημείωση

Το θέμα που πρόκειται να αναπτύξω αναφέρεται σε ό,τι συμπαρομαρτεί στην συνθεώρηση ανάγκης και πρόγνωσης και στην ενατένιση της πρώτης ως αφοριστικής της δεύτερης. Συνάμα δε στην εμπλοκή της αλήθειας στην προβληματική του λογικός αναγκαιού και στην κατασκευή συλλογισμών για τα μέλλοντα. Θα πρέπει να σημειώσω ότι υπολαμβάνω την ανάγκη στην έννοια που αυτή έχει στην καλουμένη παραδοσιακή Λογική, δέχομαι δε την ύπαρξή της καθ' υπόθεσιν.

Επέλεξα το θέμα μου αφορμώμενος από τον Αριστοτέλη. Με την βοήθεια του ίδιου καθώς επίσης και των Ιπποκράτους, Επικούρου, Γαληνού, συνάμα δε και συγχρόνων μελετητών (λ.χ. J. Ackrill, W. and M. Kneale κ.ά.) διεμόρφωσα τον γνώμονα μελέτης μου. Κατά την ανάπτυξη του θέματός μου έκρινα σκόπιμο να ακολουθήσω την πορεία των συσχετισμών, στην οποία κατά καιρούς ευρέθησαν οι δύο έννοιες που το συναπαρτίζουν, συνάμα δε να σημειώσω τις εν γένει πεποιθήσεις και δόξες από τις οποίες ενεφορούντο και τις οποίες επεδίωκον να επιβάλουν όσοι προέβαινον σ' αυτήν ή σ' εκείνην την θεώρηση. Όσοι δηλαδή ανεμίχθησαν στην διαπάλη λογικής αναγκαιότητας και προγνώσεως δεν παρωθούντο απλώς και μόνο από την άδολη επιθυμία για γνώση, αλλά και από πληθώρα σκοπών και αιτίων πού

– πρέπει τούτο να επισημανθεί – είτε μετέγραφον στην γλώσσα της βιοτικής μέριμνας είτε ενέπλεκον προς πίστεις και πεποιθήσεις, οι οποίες ως σημείον αναφοράς των δεν είχαν πάντοτε την ανθρώπινη ζωή.

Είναι εύλογο ότι η πληθώρα των απόψεων που έχουν ως προς το υπό συζήτησιν θέμα υποτυπωθεί και ο περιορισμένος χρόνος που έχω στην διάθεσή μου με αναγκάζουν να προβώ σε στενή επιλογή και να σταθώ κυρίως στο πρόβλημα και όχι στις γνώμες που κατά καιρούς υπεστηρίχθησαν γι' αυτό.

II. Η αποσύνδεση προγνώσεως και μαντικής

Ικανός αριθμός στοχαστών και επιστημόνων αντιμετωπίζει την πρόγνωση με πρόθεση περιοριστική. Ωστόσο αρκετοί είναι εκείνοι οι επιστημονικοί κλάδοι, οι οποίοι εντάσσουν την πρόγνωση στην εν γένει προβληματοθεσία των, η πλειονότητα δε των ανθρώπων από παλαιά την επιζητεί, έστω και εάν αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την δυνατότητα πραγματοποιήσεώς της.

Η πρόγνωση, ως εκ της στοχοθεσίας της, συνιστά πολύπλοκο θέμα, με πληθώρα διαστάσεων και πεδίων εφαρμογής. Από την πληθώρα των διαστάσεών της θα αναφερθώ, όπως εδήλωσα ήδη, σ'εκείνην που ενετόπισε η παραδοσιακή καλουμένη λογική. Η παραδοσιακή λογική, και δη η αριστοτελική, δεν edίστασε να συμπεριλάβει την πρόγνωση στην προβληματοθεσία της. Την εμελέτησε με γνώμονα διδάγματά της για την αλήθεια, μέσω δε των δυσκολιών που συναντούσε, οδηγήθη στην διαπίστωση ότι η δυνατότητα επιτεύξεώς της συναρτάται προς την δυνατότητα ανακαλύψεως του λόγου των φαινομένων και ανευρέσεως της όποιας σχέσεώς του προς τον ανθρώπινο λόγο. Επί τούτοις η παραδοσιακή λογική έθεσε το ερώτημα της σχέσεως της προγνώσεως προς την μέθοδο.

Η συμπερίληψη της προγνώσεως στα κεφάλαια της λογικής σηματοδοτεί επαναστατικές αλλαγές στην στάση του ανθρώπου απέναντι στις γνωστικές ικανότητές του. Ορισμένως οι αλλαγές αυτές συντελούνται σε θεωρητικό πεδίο. Δεν είναι όμως και γι' αυτό ήσσονος σημασίας. Η πρόγνωση, επαναπροσδιοριζόμενη πλέον κατά το περιεχόμενό της και το σημείο αναφοράς της, παύει να θεωρείται προνόμιο των μάντεων. Συνάπτεται προς την ικανότητα του ανθρώπου να εισδύει στο κεκρυμμένο από αυτόν και με την βοήθεια της ενδεδειγμένης μεθόδου να αίρει την αχλύ που το περιβάλλει. Αποσπάται συνεπώς από την περιοχή του ανορθόλογου και αποκτά δικαίωμα εισόδου στην περιοχή της φιλοσοφίας και της επιστήμης.

Οι αλλαγές αυτές διερμηνεύουν το επιθυμούμενο, δεν καθιστούν αυτό κατορθούμενο. Οι δυσκολίες άλλωστε που συμπαρομαρτούν στην επίτευξη της προγνώσεως, επαυξάνουν και εκείνες που ανέκυπταν κατά την ζήτηση της αλήθειας. Όσον η ζήτηση της αλήθειας βαθαίνει τόσο αυξάνεται η δυσκολία ανευρέσεώς της, δυσκολία που δεν αίρεται με την συμβουλή του ποιητού ότι "άπλοϋς ό μϋθος τής αληθείας έφν".¹

III. Λογικώς συλλογίζεσθαι - Προγινώσκειν - Κατά προαίρεσιν ζην

¹ Φοίνισσαι, 469.

Σύμφωνα με τον ποιητή, τον Ευριπίδη συγκεκριμένως, η αλήθεια δεν απαντά στα «ποικίλα έρμηνεύματα», δηλονότι στις περίπλοκες εξηγήσεις. Αυτά άλλοτε την κατακερματίζουν, άλλοτε την παραποιούν, πάντοτε δε υπονομεύουν τις προσπάθειες ανευρέσεώς της. Την θέση του ποιητού για την αλήθεια δεν φαίνεται να υιοθέτησαν οι φιλόσοφοι. Χωρίς να θεματοποιούν ευθέως το νόημα που την διατρέχει, εθεώρησαν ότι η αλήθεια απαιτεί επίπονες διεργασίες, οι οποίες συχνά μετατρέπονται σε Σισύφειες δοκιμασίες, κυρίως όταν το αληθές αναζητείται κατ' αναφοράν προς το μέλλον. Παρατήρησαν ωστόσο οι φιλόσοφοι και κάτι ακόμη, ότι δηλαδή η ανεύρεση της αλήθειας δεν αρκεί. Απαιτείται όπως καταστεί αυτή γνωστή.

Κάθε αλήθεια, ακόμη και εκείνη που δεν θα εθεωρείτο ανθρώπινη κατάκτηση, καθίσταται γνωστή μέσω της γλώσσας. Η άποψη του Quine «οι λέξεις είναι το μόνο που έχουμε στη διάθεσή μας» (*words are all we have to go on*),² παρά τις ακρότητες στις οποίες οδηγεί απολυτοποιουμένη, εκφράζει την δεσπίζουσα θέση που κατέχει η γλώσσα, όχι μόνο στη νοηματική συστοιχία του άρθρου, του οποίου τον τίτλο αποτελεί, αλλά εν πᾶσι. Δεν πρέπει ωστόσο να λησμονούμε τούτο, ότι δηλαδή οι λέξεις λειτουργούν στην αμοιβαία συμπλοκή των, ζούν μέσα στην πρόταση, η οποία και δηλώνει το αληθές ή το ψεύδος. Τα πράγματα είναι οποία είναι. Ούτε αληθή ούτε ψευδή. Οι προτάσεις που σχηματίζουμε γι'αυτά ελέγχονται ως αληθείς ή ως ψευδείς. Και αποδεικνύονται αληθείς εφ' όσον δεν παραποιούν την φύση του πράγματος, στο οποίον αφορούν. Ήδη ο Αριστοτέλης είχε επισημάνει: *Οὐ διὰ τὸ ἡμᾶς οἶεσθαι ἀληθῶς σέ λευκόν εἶναι εἴ σύ λευκός, ἀλλὰ διὰ τὸ σέ εἶναι λευκόν ἡμεῖς οἱ φάντες τοῦτο ἀληθεύομεν* (Μ.τ.φ. Θ, 10, 1051b 7-9).

Η συμφωνία λοιπόν της προτάσεως προς το πράγμα καθορίζει την κατασκευήν της και επιβάλλει την αποδοχήν της. Ως εκ τούτου, όντα που διανοούνται σύμφωνα προς τους κανόνες του λογικῶς συλλογίζεσθαι, ομογνωμούν προς όσα η πρόταση δηλώνει. Για τον λόγον άλλωστε αυτόν ο Leibniz ονόμασε αναγκαίες αλήθειες τις προτάσεις εκείνες που είναι αληθείς σε όλους τους λογικῶς δυνατούς κόσμους, ονομασία, η οποία, σύμφωνα προς τον Lyons, συνοψίζει όσα για τις αναγκαίες προτάσεις διδάσκει η φιλοσοφική παράδοση.³

Η συμφωνία ωστόσο της προτάσεως προς τα πράγματα δεν αρκεί για να θεωρηθεί αυτή ως λογικῶς αναγκαία. Το λογικῶς αναγκαίον δεν συναρτάται απλῶς και μόνον προς τις διεργασίες σχηματισμού της προτάσεως διά της οποίας αυτό δηλώνεται. Άλλωστε οι διεργασίες προϋποτίθενται, ώστε η συναρμογή των λέξεων να συνιστά δικαιωματικῶς πρόταση. Το λογικῶς αναγκαίον συναρτάται πρωτίστως προς το είναι ή μη είναι. Μία πρόταση είναι λογικῶς αναγκαία όταν καταφάσκει το ον και αποφάσκει το μη ον. Είναι εμφανές ότι στο σημείο αυτό η λογική λειτουργεί σε συμφωνία προς την οντολογία, πρώτος δε ο Αριστοτέλης προέβη στην επισήμανση αυτή, με την απάντηση που έδωσε στο ερώτημα ποιά είναι αναγκαία. Είπε ο Αριστοτέλης: *Τὸ εἶναι τὸ ὄν ὅταν ἦ, καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ὅταν μὴ ἦ ἀνάγκη*.⁴ Επιτρέψατε μου να παραφράσω. Ό,τι είναι είναι κατ' ανάγκην όταν είναι και ό,τι

² Quine, W.V., " Words are all we have to go on ", εις *The Times Literary Supplement, The State of Philosophy*, No 4657, July 3 1992, σελ. 8.

³ Lyons, J., *Semantics*, 2, Cambridge 1977, σελ. 791

⁴ *Περί Ἑρμηνείας*, 19a 23-25.

δεν είναι δεν είναι κατ' ανάγκην όταν δεν είναι. Συνεπώς, πρόταση που αναφέρεται είτε στα παρόντα είτε στα παρελθόντα είναι καταφατική ή αποφατική, κατ' ανάγκην δε αληθής ή ψευδής.

Ανακύπτει ωστόσο το ακόλουθο ερώτημα. Ό,τι ισχύει για προτάσεις που αναφέρονται στα παρόντα ή στα παρελθόντα ισχύει και για προτάσεις που αναφέρονται στα μέλλοντα. Το ερώτημα τούτο τίθεται διότι, ως γνωστόν, δεν σχηματίζουμε μόνο προτάσεις που αναφέρονται στο παρελθόν ή στο παρόν. Σχηματίζουμε και προτάσεις που αναφέρονται στο μέλλον. Ερωτάται λοιπόν αν και οι τελευταίες αυτές είναι καταφατικές ή αποφατικές, κατ' ανάγκην δε αληθείς ή ψευδείς. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το ερώτημα αυτό δεν είναι ρητορικό. Είναι καίριο ερώτημα της λογικής, μας συνδέει δε με την πρόγνωση, ενώ απασχολεί και άλλους, πλὴν της λογικής, επιστημονικούς κλάδους.

Ο Αριστοτέλης πρώτος έθεσε το ερώτημα αυτό, διετύπωσε δε απάντηση σύμφωνη μεν προς θεμελιώδεις αρχές της λογικής θεωρίας του, αλλά και συνάμα ομολογη προς την επιθυμία του ανθρώπου για ελευθερία στην επιλογή των πρακτών εν γένει. Ο τρόπος ωστόσο, κατά τον οποίον ο Σταγίριτης φιλόσοφος άρθρωσε την απάντησή του και υπετύπωσε την συλλογιστική πού τον οδήγησε σ' αυτήν, αποτελεί μέχρι σήμερα σημείο διαφωνίας μεταξύ των μελετητών. Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι προτάσεις πού αναφέρονται στα παρόντα και στα γεγενημένα είναι καταφατικές ή αποφατικές, κατ' ανάγκην δέ αληθείς ή ψευδείς. Προτάσεις όμως που αναφέρονται στα καθέκαστα και μέλλοντα, δεν μπορούν να διαθέτουν τα ίδια γνωρίσματα. Στην περίπτωση που οι τελευταίες ήσαν κατ' ανάγκην αληθείς ή ψευδείς, τότε "οὐδέν οὔτε ἔστιν οὔτε γίγνεται οὔτε ἀπό τύχης οὔθ' ὀπότερ' ἔτυχεν, οὐδ' ἔσται ἢ οὐκ ἔσται, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἅπαντα καὶ οὐχ ὀπότερ' ἔτυχεν".⁵ Μεταφράζω: Τίποτε δεν υπάρχει και τίποτε δεν συμβαίνει και τίποτε δεν θα υπάρξει και τίποτε δεν θα συμβή κατά τύχην ή κατ' άλλον τρόπον, αλλά τα πάντα συμβαίνουν και θα συμβαίνουν ἐξ ἀνάγκης και κατ' ἀνάγκην. Συνεπώς αν ό,τι ισχύει για τις προτάσεις που έχουν ως σημείο αναφοράς των το παρόν και το παρελθόν, ισχύει και για τις προτάσεις που έχουν ως σημείο αναφοράς των το μέλλον, τότε ο άνθρωπος στερείται της δυνατότητος αυτοκαθορισμού. Αξίζει, νομίζω, να παρατηρηθεί πως ένα θέμα λογικής αντιμετωπίζεται με γνώμονα αρχές που δεν αντλούνται από αυτήν.

Ορισμένως ο Αριστοτέλης δεν αναφέρεται στον προφητικό λόγο. Αναζητεί συνέπειες που θα παρουσιάζονταν, αν προτάσεις που αναφέρονται στο μέλλον εξετάζονταν με γνώμονα κανόνες της λογικής που ισχύουν για προτάσεις που αφορούν στο παρελθόν και στο παρόν. Κατά τον Αριστοτέλη, αν πρόταση που αναφέρεται στο μέλλον είναι κατ' ἀνάγκην ή ψευδής ή αληθής, τότε η ἀνάγκη αναδεικνύεται εις μόνον κύριον του ανθρώπου.

Προτάσεις τέτοιου είδους ονομάζονται συνήθως πιθανές, ενδεχόμενες, δυνατές. Οι ονομασίες αυτές εκφράζουν κυρίως την πεποίθηση του ανθρώπου για την απροσδιοριστία του μέλλοντος, δεν προϋποθέτουν λύση του προβλήματος ἐξ αιτίας του οποίου εδημιουργήθησαν. Τό πρόβλημα παραμένει, καθίσταται δε ιδιαίτερος δύσκολο να αντιμετωπισθεί, χωρίς να εγκαταλειφθεί η αρχή του αποκλεισμένου μέσου ή τρίτου. Θα μπορούσαμε ωστόσο να δεχθούμε ότι για τις προτάσεις που έχουν ως σημείο αναφοράς των το μέλλον ισχύει η αρχή της δισημίας ή των δύο τιμών αλήθειας. Η απροσδιοριστία δηλαδή που διακρίνει το μέλλον επηρεάζει την υφή των προτάσεων που σχηματίζουμε για τα γενησόμενα και επομένως αυτές

⁵ *Περί Ἑρμηνείας*, 18b 5-7.

έχουν χαρακτήρα διαφορετικών από εκείνον που διαθέτουν οι προτάσεις που αφορούν στα παρόντα και τα γεγενημένα.

Είναι εμφανές ότι ο Αριστοτέλης εξήτασε μεν τις επιπτώσεις που η λογική αναγκαιότητα κατά την αναφοράν της προς τα μέλλοντα έχει για την ηθική κυρίως, δεν ανεζήτησε όμως την παράμετρο εκείνη, η οποία θα συνέδεε τις προτάσεις που αναφέρονται στα μέλλοντα προς την πρόγνωση, παράμετρο που κατέχει ιδιαίτερη σημασία για άλλους επιστημονικούς κλάδους. Όντας ο Σταγυρίτης προσηλωμένος προς την προαίρεση, αντιμετώπιζε με διάθεση περιοριστική ό,τι θέτει αυτήν σε κίνδυνο. Το παράδειγμα του Αριστοτέλη θα ακολουθήσουν και μεταγενέστεροι φιλόσοφοι, μέχρις ότου ο Γαληνός, συνδέοντας και πάλι φιλοσοφία και επιστήμη (ιατρική)⁶, θα αναζητήσει στην λογική θεωρία βοήθεια για την συγκρότηση μεθόδου, ικανής να προαγάγει τον ερευνητικόν στόχον του.

Ο Γαληνός ακμάζει σε εποχή όπου η φιλοσοφία έχει απολέσει το σφρίγος και την δυναμικότητά της (129-199 μ.Χ.), διατηρούσε όμως την αίγλη και το κύρος που της προσέδιδε η Ιστορία της. Στο έργο του *Ότι ο Άριστος Ιατρός και φιλόσοφος* [1] ψέγει τους ομοτέχνους του ότι εγκατέλειψαν τις συμβουλές του Ιπποκράτη, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να επιτελέσουν με επιτυχία το έργο τους. Αξιοπρόσεκτο είναι τούτο, ότι δηλαδή στις συμβουλές του Ιπποκράτη συμπεριλαμβάνονταν, σύμφωνα προς τον Γαληνόν, και η λογική άσκηση. Γράφει ο Γαληνός: *"Και μὲν γε ὡς ἐκ τοῦ μὴ γινώσκειν κατ' εἶδη τε καὶ γένη διαιρεῖσθαι τὰ νοσήματα, συμβαίνει τοῖς ἰατροῖς ἀμαρτάνειν τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν, Ἰπποκράτει μὲν εἴρηται προτρέποντι τὴν λογικὴν ἡμᾶς ἐξασκεῖν θεωρίαν"*. Υπαραμύνεται ο Γαληνός της λογικής θεωρίας, επειδή αυτή παρέχει τις σωστές ερευνητικές αρχές. Πόσον δε χρήσιμη την θεωρεί καθίσταται εμφανές από όσα αναγράφει στη συνέχεια. *"Οἱ δὲ νῦν ἰατροὶ τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἡσκήσθαι κατ' αὐτὴν, ὥστε καὶ τοῖς ἀσκοῦσιν, ὡς ἄχρηστα μεταχειριζομένοις, ἐγκαλοῦσιν. οὕτω δὲ καὶ τοῦ προγινώσκειν τε τὰ παρόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι τῷ κάμνοντι νοσήματα πολλὴν χρῆναι πεποιῆσθαι πρόνοιαν, Ἰπποκράτης φησίν"*. Ο Γαληνός ατενίζει την πρόγνωση υπό διαφορετικό πρίσμα από εκείνο που την ατενίζαν οι προγενέστεροί του μελετητές. Η πρόγνωση, κατά τον Γαληνόν, δεν υποδηλώνει τον περιορισμό της ελεύθερης βούλησης, αλλά την διείσδυση στα φαινόμενα και την ανεύρεση του λόγου που προσδιορίζει αυτά.

Ορισμένως από την καταγραφή των ωφελειών που θα έχει ο μελετητής της λογικής θεωρίας συνάγεται ότι ο Γαληνός έχει επαναπροσδιορίσει το νόημα και το καθ' ύλην περιεχόμενό της. Επιμένει ότι με την λογική άσκηση οδηγούμεθα στην σπουδή της αλήθειας των πραγμάτων και δεν *"ζυγομαχοῦμεν περί φωνῶν"*, δεν ερίζομεν δηλαδή για λέξεις κενές περιεχομένου. Η λογική συνεπώς μας οδηγεί από τις έννοιες στα πράγματα. Αξιοπρόσεκτη η θέση αυτή του Γαληνού, ότι δηλαδή για να γνωρίσω την φύση του πράγματος πρέπει να αρχίσω από την εννοιολογική κατάληψή του. Επομένως από τα ονόματα στα πράγματα, αυτό είναι το δίδαγμα του Γαληνού, δίδαγμα που, όπως ο ίδιος ομολογεί, το οφείλει στην λογική θεωρία και γενικότερα στην φιλοσοφική παιδεία του.

⁶ Για την σχέση φιλοσοφίας και ιατρικής κατά την ελληνική αρχαιότητα βλ. Νικολάου Χρόνη, "Η εμπειρική ιατρική και η διαμάχη περί το γνωσιολογικό πρόβλημα», *Επιστημ. Επετ. Φιλοσοφ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, ΚΖ' (1979), σελ. 400 κ. εξ.

IV. Συμπερασματική Επισημείωση

Ορισμένως, το θέμα που εξήτασα, αδρομερώς οπωσδήποτε, είναι πολύπλοκο, θέτει δε σε δοκιμασία τις πνευματικές και ερευνητικές ικανότητες του όποιου μελετητή. Επισκοπώντας πάντως όσα ανέφερα, παρατηρώ ότι εκείνος, ο οποίος μετήλθε τον ασφαλέστερο τρόπο προσεγγίσεώς του υπήρξε ο Γαληνός. Ο Γαληνός εφήρμοσε, *avant la lettre*, ουσιώδεις πλευρές της διακλαδικής συνεργασίας.

Ο Γαληνός δεν ετρόμαξε μπροστά στην λογική αναγκαιότητα. Ούτε ατένισε την πρόγνωση, όντας ο ίδιος στον ζόφο που αυτή δημιουργεί. Συνήψε την πρόγνωση προς την δυνατότητα παρεμβάσεως στην έκβαση του γιγνομένου. Με τον τρόπον αυτόν κατέστησε σαφές ότι όπως τα φαινόμενα αποβάλλουν τον όποιο απειλητικό χαρακτήρα των, όταν γνωρίσωμε τον λόγον που τα προσδιορίζει, το ίδιο είναι δυνατόν να συμβεί και ως προς τα μέλλοντα, τα οποία είναι μη φανέντα ακόμη φαινόμενα. Δεν πρέπει προσέτι να λησμονούμε και τούτο, ότι δηλαδή η φιλοσοφία διά του Επικούρου είχε ήδη διδάξει ότι παραλλήλως προς την *κατά στάθμην κίνησιν* χωρεί η *κατά παρέγκλισιν κίνησις*, η οποία ως ελευθέρα κινήσις εξουδετερώνει την δύναμιν της πρώτης. Κατά μαρτυρίαν Διογένους του εξ Οινοάνδων, ο Επίκουρος εθεμελίωσε την παρέγκλισιν σε μελέτες επί των φαινομένων.⁷ Ορισμένως η εν λόγω θεωρία εδέχθη έντονη κριτική και κατά την αρχαιότητα και κατά τους νεωτέρους χρόνους. Ωστόσο δεν πρέπει να υπολαμβάνεται ως ιδεολόγημα παραμυθητικών. Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της παρέχει στην επιστήμη την ανθρωπιστική διάσταση που τόσοσιν αυτή χρειάζεται. Ο Επίκουρος μας εδίδαξε δια της παρεγκλίσεως, πέρα των άλλων, και τούτο, ότι δηλαδή είναι προτιμότερον να διασαλευθεί η συνοχή μιας θεωρίας παρά να καταλυθεί η ελπίδα για την δυνατότητα αποφυγής του ζυγού της ανάγκης. Οπωσδήποτε η λογική αναγκαιότητα ισχύει και φοβίζει, χρησιμοποιουμένη προς ερμηνείαν γεγονότων του κόσμου και της ζωής. Δεν πρέπει ωστόσο να θεσμοποιείται ως νομοτελειακός παράγων, εμμονοκρατικού χαρακτήρος. Ας αποδεχθούμε λοιπόν την παρέγκλισιν και ας θεωρήσομεν ότι προγιγνώσκω σημαίνει προνώ και προλαμβάνω.

⁷ Βλ. C.J. De Vogel, *Greek Philosophy, A collection of Texts with notes and explanations*, Vol. III, Leiden 1973, 833, a, b, c.